

♦♦♦ SZELESTEI N. LÁSZLÓ

Báthori Zsófia imádságos könyve és annak kiadásai

Holl Béla *Báthori Zsófia imádságos könyve* című tanulmányában¹ egy 1710-ben Nagyszombatban megjelent *Imádságos könyvet*² és a *Báthori Zsófia imádságos könyve* című, ugyanott 1711-ben kiadott kötetet³ összehasonlítva megállapította, hogy különböző címlappal ellátott, változatlan szövegű és azonos terjedelmű imakönyvről van szó, amelyet a nagyszombati nyomda a század folyamán *Báthori Sofia Imádságos könyvecske* címmel árusított.⁴

Az imakönyv négy részből áll. Feltűnő benne a harmadik rész vegyes, nem logikusan rendezett szövege, és furcsa a negyedik rész 35 rövid, *Uram Jesus Christus* szavakkal kezdődő, a szentmisehez kapcsolt imádsága, továbbá a szentmise ceremóniáit magyarázó, valamint annak hittani tanítását összegző fejezetek (284–299. lapok). A kötetet 5 lapos tartalomjegyzék zárja. A tartalommutató hasonmásához Holl az alábbi feliratot helyezte el: „A különös tartalomjegyzék”. Ugyanis annak címe (*A'ket első könyvecskének tablaja*) ellenére a kötet három részének imáit sorolja fel, aztán odaírja, hogy „Vége”. A negyedik részről nem tesz említést.

¹ HOLL Béla, *Báthori Zsófia imádságos könyve*, in *Tarnai Andor-emlékkönyv*(Historia litteraria 2) (szerk. Kecskeméti Gábor; Universitas, Budapest 1996) 127–132.

² *Imádságos könyv, mellyben külömb-külobb féle jószágos-cselekedetek, a' mi Urunk Jesus Kristusnak egész élete, és szenvedése. A' Böldegságos Szűznek tisztelete és a' Szentséges Mibébéli Áldozatnak felséges titkai foglaltanak.* Melly most , A' keresztény lelkek vigasztalására: a' JESUS Társasága Academiájának bötiüivel ki bocsáttatott. Nagy-Szombatban M. D. CC. X. Esztendőben. 8r, [24], 299, [5] l. Első ismertetése: ROSTY Kálmán, *Pótló adatok a magyarhoni Jézus-Társaság könyvészetéhez 1711-ig.* in *Magyar Könyvszemle*(1881) 233.

³ *A' Méltóságos Fejedelmi Bathori Sophia aszszonynak imadsagos könyve, mellyben külömb-külobb féle jószágos-cselekedetek, a' mi Urunk Jesus Kristusnak egész élete, és szenvedése. A' Böldegságos Szűznek tisztelete és a' Szentséges Mibébéli Áldozatnak felséges titkai foglaltanak.* Melly most A' keresztény lelkek vigasztalására : a' JESUS Társasága Academiájának bötiüivel ki bocsáttatott. Nagy-Szombatban, 1711. Esztendőben. 8r, [24], 299, [5] l.

⁴ Az 1710. évi impresszumos kötetből a kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárban van példány (jelzete: 24634), a Báthori Zsófia nevével ránk maradt imádságos könyv egy példányát Holl Béla ajándékozta a Központi Piarista Könyvtárnak (jelzete: R 1075).

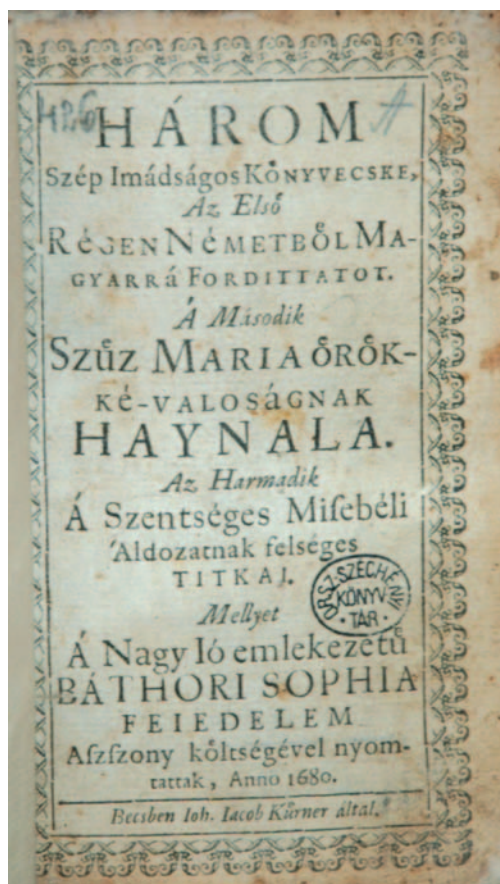
Báthori Zsófia (II. Rákóczi György erdélyi fejedelem özvegye, II. Rákóczi Ferenc fejedelem nagyanyja) férje halála után nem sokkal, 1661. augusztus 15-én visszatért a katolikus vallásra. A hitvallást Szelepcsényi György nyitrai püspök előtt tette le. Ekkor ajándékba magyar imakönyvet kért, a püspöktől azonban csak latint kapott. Későbbi imakönyvének ajánlásából tudjuk, hogy ettől kezdve foglalkoztatta magyar nyelvű imakönyv kiadása. 1680. június 14-én hunyt el. Ideiglenesen temették el Munkácson, 1681. február 16-án végezték el a holttest beszentelését, majd március 16-án Kassán, fia mellett helyezték örök nyugalomra. Halálakor végrendeletének ügyében viszály alakult ki Kiss Imre jezsuita szerzetes (a végrendelet végrehajtója) és a fejedelemasszony menyé, Zrínyi Ilona között. A szerzetes Munkácsból Bécsbe távozott, Zrínyi Ilona pedig feltörette annak szobáját s elvitte onnan azt a 85 császári aranyat és 300 forintot, amit Báthori Zsófia a könyvek kinyomtatására adott.⁵ Báthori Zsófia rendelkezésének Kiss Imre 1680-ban mégis eleget tett, nem kellett annak kéziratot imádsággyűjteményét őrizgetni, később összeszerkeszteni, talán ki is egészíteni, s nem kívánságának „késői eredménye”-ként jelent annak szövege meg 1710-ben.⁶ A katolikus térítést mindennél fontosabbnak tartó fejedelemasszony óhajának megfelelően 1680-ban Bécsben *Három szép imádságos könyvecske* címmel reprezentatív imádságos könyv jelent meg Kiss István előszavával.⁷ „Éltébe akará a méltóságos jó kegyelmes asszonyom ezt a három könyvecskét egybe kinyomtatatni. [...] arra rendeltetett pénzével holta után is örök jó emlékezetire im kedvét töltöttem” – írja a végrendelet végrehajtásával megbízott jezsuita szerzetes az előszóban.

1882-ben Kudora János adott hírt a budapesti Egyetemi Könyvtár példánya alapján erről a *Három szép imádságos könyvecske* című kiadványról. A közölt címlap-szövegben szerepel a Bécs, 1680-as impresszum, sőt az is, hogy a kötet Báthori Zsófia költségével készült.⁸ Gajtkó István a 17. századi katolikus imádságirodalomról szóló művében tartalmilag is jellemezte azt. Feltételezése szerint az özvegy fejedelemasszony alattvalói vallási táplálékaul szánta az imádságos könyvet, a mű összeállítója pedig „Báthori Zsófia és I. Rákóczi Ferenc lelkiatyja, a szelídlelkű Millei István jezsuita lehetett”, aki 1661-től „tizenhat évig vezette lelkiekben a nagyasszonyt”.⁹ Az imakönyvből 2005-ben az Országos Széchényi Könyvtárba került egy másik példány. (Jelzete: RMK I 1241b.)

⁵ MESZLÉNYI Antal, *Báthori Zsófia élete és végrendelete*, in *Regnum* (1938–1939) 232.

⁶ HOLL 132.

⁷ *Három Szép Imádságos Könyvecske*. Az első régen németből magyarrá fordítottat. A második Szűz Mária örökkévalóságának haynala. Az harmadik A szentséges misebéli áldozatnak felséges titkai.

HÁROM SZÉP IMÁDSÁGOS KÖNYVECSKE, Bécs 1680

A Holl Béla által ismertetett 1710-es *Imádságos könyv* különös tartalomjegyzékére is magyarázatot kapunk e kiadványból. Ugyanis az 1710-es (és 1711-ben új címlappal ellátott) kiadás ennek a *Három szép imádságos könyvecskének* az újraszédésével készült. Ám az 1680-as kiadás negyedik részét

Melyet a nagy jóemlékezetű Báthori Sophia fejedelem asszony költségével nyomtattak, Bécs, Joh. Jacob Kürner, 1680. 8r, 365, [7] l. (RMK I 1241b.)

⁸ *Magyar Könyvszemle* (1882) 273.

⁹ GAJTKÓ István, *A XVII. század katolikus imádságirodalma* (Palaestra Calasanctiana 15) (Budapest 1936) 44–45.

(*A szentséges misebéli áldozatról*) 35 egészlappos metszet díszíti a kötet verzó lapjain, a velük szembeni rektókon pedig a metszethez kapcsolódó oratio/imádság áll (latinul és magyarul). A jó minőségű metszetek alsó kétharmadában a szentmise jelenetei szerepelnek időrendben, a felső harmadokon pedig Jézus szenvedéstörténete (néhány képpel kiegészülve Pünkösdig). A metszeteiken nincs szerzőre utaló jelzés, feltételezésünk szerint a metszetlapokat német nyelvű változathoz is felhasználhatták. Alul és felül kézi szedésű címirat kíséri a metszeteket, amelyeken két-két elkülönített, de egy keretbe komponált kép található. A két rész közt tartalmi, prefigurációs kapcsolat van. Például az utolsó metszet címei: *Christus Sz. lelket küld* és *A' Pap áldást ad*. Jobboldalon az ima felirata: „Ad Benedictionem Oratio” és „Imádság”. Az imádság magyar változata: „Uram Jesus Christus, a' ki imádságban lévő Tanítványidnak Szent Lelket küldél; tisztítsd-meg az én szívemet, s-adgy Szent Lelket belé, kinek erejével buzgó és álhatatos legyek Szent szolgálatodban, Amen.” (Lásd a mellékletet.) Ebből a részből csak a magyar nyelvű imák (könyörgések) szövegei kerültek be az 1710-es kiadásba, továbbá három rövid, a szentmise ceremóniáit magyarázó fejezet és *A mise áldozatnak természeti miben álljon* című 12 bekezdésből álló tanítás.

A szentmiséhez összeállított képsor éppúgy előképekkel él, mint ahogy az újszövetségi üdvtörténethez ószövetségi előképeket kapcsoltak, elsősorban képi ábrázolásokban, de irodalmi szövegekben is. A tipologikus ábrázolásnak legismertebb, képekkel is díszített példái a *Speculum humanae salvationis* és a *Biblia pauperum* című művek. A szentmisével kapcsolatba hozott jelenetek Krisztus keresztdozatának elmélyítését szolgálták, ugyanúgy, mint a hozzájuk kapcsolódó rövid imádságok. Ezek az imák is fontos, előkészítő szerepet játszottak abban, hogy a 18. század közepén már magyarul is megjelenhetett a szentmise egész szövegének pontos fordítása (benne a teljes kánonnal). Itt még a képek szemlélésének megkezdése előtt ott áll a lehetőség, hogy „imádkozhatol olvasón is”.

Az imádságos könyv negyedik része:

Negyedik része. A szentséges misebéli áldozatról.

Malach. 1. v. 1. Hebr. 7. 11.

Oratio. Magnum est Nomen meum in Gentibus: et in omni loco sacrificatur et offertur Nomini meo oblatio munda. Secundum ordinem Melchisedech, et non secundum ordinem Aaron.

Imádság. Nagy az én Nevem a Pogányok között: és minden helyen áldoztatik, és tiszta áldozat mutattatik-bé, az én Nevemben, Melchisedek rendi szerént, és nem Aaron rendi szerént.

Ez imádságok után imádkozhatol az Olvasón is.¹⁰

AZ 1680-AS KIADÁS UTOLSÓ METSZETE

¹⁰ Az 1710-ben újra, metszetek nélkül kiadott *Imádságos könyv* a fejezet kezdetét így alakítja át: „Más rendbéli szentmiséhez való imádságok. Következik, mi módon a szentmise gyakorlása kijelenti a Krisztus szenvedésének minden részeit, I Cor. II. 26. s ezekről elmélkedvén a szentmise alatt, mond el az következő rövid imádságokat, a misemondó papnak szent foglalatosságához képest.” Ezt követően a metszetek, felirataik és az ima latin szövege elmarad. A metszetek nélküli 35 magyar nyelvű imádság később más imakönyvekben is előfordul. Pongrácz Eszter *Igaz isteni szeretetnek harmattájából nevedet, drága kövekkel ki-rakott arany korona* (Nagyszombat 1719¹¹) imakönyvében beágyazta ezt a részt a szentmise más imádságai közé, mint egyik lehetőséget a szentmise végigkísérésére. A szöveg eltérései alapján az is lehetséges, hogy nem közvetlen átvételről van szó. Pongrácz imakönyvében a fejezetből *A ceremóniák leírása* is megvan (I-III), de *A Mise aldozatnak természeti Miben álljon* rész elmarad.

A szentmise kiemelt és ábrázolt mozzanatainak és azok előképeinek rendje az alábbi:¹¹

- [1.] A pap az oltárhoz mégyen – Krisztus kertben mégyen. Imádság: Uram Jézus Krisztus, aki érettem bűnösért kinszenvedésed előtt megszomorodtál, adjad, hogy minden búsulásimat a te szomorúságidhoz kapcsoljam.
- [2.] A pap a miséhez kezd – Krisztus kertben kezd imádkozni
- [3.] A pap a gyónásra lehajol – Krisztus leborulván veritékeznek
- [4.] A pap az oltárt csókolja – Krisztus csókkal árultatik el
- [5.] A pap az oltár baljára mégyen – Krisztus fogva vitetik az úton
- [6.] A pap mise olvasásához kezd – Krisztus Annástól vizsgáltatik s megcsapatik
- [7.] A pap a Kyriét mondja – Krisztus Kaifáshoz vitetik s háromszor megtagadtatik
- [8.] A pap községhez fordul. Dominus vobiscum – Krisztus Péterre tekint s megtéríti
- [9.] A pap mégyen Epistola olvasásra – Krisztus Pilátushoz vitetik
- [10.] A pap az oltár közepihez mégyen – Krisztus Heródeshez vitetik
- [11.] A pap az Evangeliumot olvassa – Krisztus visszavitetik Pilátushoz
- [12.] A pap a kelyhet felbontja – Krisztus ruháit levonják
- [13.] A tányér s a kelyh bémutatattatik – Krisztus Urunk ostoroztatik
- [14.] A kelyh béfödetik – Krisztus Urunk koronáztatik
- [15.] A pap az újjait mossa – Pilátus kezeit mossa
- [16.] A pap kifordul, mondván: Orate fratres – Pilátus mond: Ímé az ember
- [17.] A pap a Sanctust mondja – Krisztus halálra ítéltetik
- [18.] A pap az élőkrül emlékezik – Krisztus a keresztfát viszi
- [19.] A pap a kelyhen tartja kezeit – Szent Veronika Krisztusnak keszkenőt nyújt
- [20.] A pap keresztet vét áldozatra – Krisztus keresztfához szegeztetik
- [21.] A pap az Urat mutatja fel – Krisztus a keresztfán emeltetik
- [22.] A pap a kelyhet mutatja fel – Krisztus sebeiből vér foly
- [23.] A pap a halottakrül emlékezik – Krisztus a keresztfán titkon imádkozik
- [24.] A pap mellyét ütven: Nobis quoque – A tolvajnak Paradicsom ígértetik
- [25.] A pap a Pater noster-t mondja – Krisztus hét szavai a keresztfán

¹¹ A *Három szép imádságos könyv*ben a kép alsó felirata a latin szöveg előtt, lap tetején latinul is tájékoztat.

- [26.] A pap a szentostyát ketté szegi – Krisztus meghal a keresztfán
 [27.] A pap a kehelyben vét darabcskát – Krisztus lelke száll Poklokra
 [28.] A pap mellyét veri: Agnus Dei – Krisztus halálára sokan megtérnek
 [29.] A pap az Urat veszi magához – Krisztus Urunk eltemettetik
 [30.] A pap megöblíti a kelyhet – Krisztus megkenetik holta után
 [31.] A pap Úrvétel után imádkozik – Krisztus halottaibul feltámad
 [32.] A pap mond: Dominus vobiscum – Krisztus megjelenik tanítványinak
 [33.] A pap utolsó imádságokat mond – Krisztus negyven nap társalkodik tanítványival
 [34.] A pap utolszor mond: Dominis vobiscum – Krisztus mennyben felmégyen
 [35.] A pap áldást ad – Krisztus Szentlelket küld

A *Három szép imádságos könyvecske* tartalomjegyzéke (1680) és a Holl Béla által ismertetett, hasonmásban is közölt *Báthori Zsófia imádságos könyve* (1710/1711) tartalomjegyzéke teljes egészében megegyezik. Természetesen eltérnek a lapszámok. Eltérés még, hogy az 1680. évi *Három szép imádságos könyvecske*ben a tartalomjegyzék után az alábbi „felirat” előzi meg a Vége szót: „Az Istennek nagyob Dicsőségére, s-boldogságos Szeplötelen Szűz Máriának, és minden Szentek tisztességére.” A záródísz szöveges felirata: „Soli Deo honor et gloria.” Az 1710-es utánszedésnél sem a felíratra, sem díszítésre nem maradt hely a lap alján.

Mindezek után a Holl Béla által is feltett kérdésre, hogy hogyan kapcsolódik Báthori Zsófia nevéhez az 1710-ben kinyomtatott (és 1711-ben új címlappal ellátott¹²) imádságoskönyv, biztos feleletet adhatunk. Az 1710. évi *Imádságos könyv* és annak 1711-ben új címlappal ellátott variánsa, *Báthori Zsófia imakönyve* a Kiss Imre által 1680-ban kiadott *Három szép imádságos könyvecske* új kiadása.

Magyarázatra szorul még, hogy miért négy részes az imakönyv, ha mintájának, az első kiadásnak a címében azt olvassuk, hogy *Három szép imádságos könyvecske*. Erre a címlap további szövege ad magyarázatot. A három, címlapon említett imakönyv: „Az első régen németből magyarrá fordítottot. A második Szűz Mária örökkévalóságának haynala. Az harmadik A szentséges misebéli áldozatnak felséges titkai.” Az első imakönyv két részből áll, a harmadik és negyedik pedig csak egyből. Azt is feltételezhetjük, hogy az első rész már Báthori Zsófia életében megjelenhetett. Régi imakönyveinkből csak

¹² A két címlap mögötti azonosság megállapításában Fischerné Grócz Zita, a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár vezetője volt segítségemre.

elvéve maradtak ránk példányok. Jó példa erre, hogy az 1710. évi kiadásból és annak 1711. évi címlapvariánsából is csak egy példányról tudunk. Már Gajtkó István is felvetette, hogy az első említett imakönyv, amelyet a címlap szerint nemrég németből fordítottak magyarra, azonos lehet azzal a ma példányból nem ismert nyomtatvánnyal, amelyet Szabó Károly Schlauch Lőrinc szatmári püspök könyvtárából pontosan leírt, de a példány azóta eltűnt.¹³

18. századi nagyszombati árjegyzékekben többször előfordul (1739, 1743, 1758, 1770, 1772, 1780, 1784-ben) Báthori Zsófia imakönyve.¹⁴ Valószínűtlen, hogy egy imakönyv évtizedekig eladhatatlanul hevert, bizonyára több 1711 utáni tükörszedéses utánnomás is lehetett, miként más imakönyvek esetében (Pázmány Péter *Imádságos Könyve*; *Officium Rákócziánium*; *Lecki fegyverház, Jóillatú rózsás kert, Útitárs*, stb). Ezek a kiadványok szintén folyamatosan kaphatóak voltak, ám belőlük több 18. századi kiadást is regisztrált már restrospektív nemzeti bibliográfiánk. Báthori Zsófia imádságos könyvéből a fentebb ismertetett négy példányon kívül (kettő az 1680. évi bécsi, egy-egy az 1710. és 1711. évi nagyszombati kiadásból) eddig nem sikerült újabb kiadást találnunk. Elképzelhető, hogy nem volt olyan sikeres, mint társai, amelyek az imák jobb rendezettsége miatt sokkal népszerűbbekké váltak.¹⁵ Imái másutt is előfordulnak, ám csak nagyon ritkán tudjuk, hogy egy ima mikor jelent meg először magyarul.

Az imakönyvön elhelyezett Báthori Zsófia névnek bizonyára azonos funkciója lehetett a kötetben, mint a Rákóczi névnek a később sokkal sikeresebb imádságoskönyvön (*Officium Rákócziánium*): a kelendőség biztosítása. Ám míg az *Officium Rákócziánium* „névszerzését” a kutatás még nem tudta tisztázni, az azonos környezetből, azonos időből származó, de más funkciójú

¹³ *Imádságos könyvecske. Kiben egy néhány szép ayetatos Imádságok vadnak foglaltatva.* Fordítottat Némethől Magyarra egy Keresztyén Lélek által. Es ki bocsáttatot mostan elsőben. Mellyet úyonnan ki nyomtattatott Tekéntetes és Nagyságos Grofne, Pete Hettesy Rosina Aszszony, Tekéntetes és Nagyságos Grof Pazmany Miklos Uram ö Nagysága szerelmes Házas Társa. Bécsben, 1655, Cosmerovius Máté. 8r, [8], 365, [6] l. – RMK I 900; RMNy 2566; GAJTKÓ 44. A szövegek teljes egyezése a *Három szép imádságos könyvecske* terjedelmi adatait (8r, 365, [7] l.) figyelembe véve nem valószínű. A német forrást sem tudta még megnevezni a kutatás. Vö. THIENEMANN Tivadar, *A XVI. és XVII. századi irodalmunk német nyelvű művei*, in *Irodalomtörténeti Közlemények*(1922) 90.

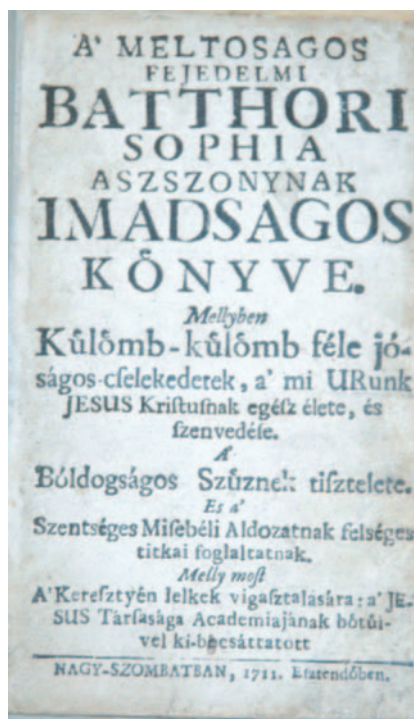
¹⁴ Nekünk 1743., 1770. és 1772. évi kiadásokat sikerült kézbe vennünk: *Catalogus librorum, qui in Academia Universitatis Tyrnaviensis Societatis Jesu Typographia anno 1743. reperiuntur ...* (OSZK, OB 63345.) 16. lapon: Bathori Sofia Imádságos könyvecske, in 8vo, a 15. cr. Ugyanígy: 1770: 21. l.; 1772: 21. l.

¹⁵ Ezt a megállapítást támasztja alá, hogy az 1774-ben Budán és Nagyszombatban impresszummal kiadott könyvkereskedelmi katalógusban jelzik a kiadás éveként az 1710-et. „Bathori Sófia Imádságos Könyvetsk. 8r 1710 15 xr” – OSZK: 208.298.

Báthori Zsófia-féle imakönyv esetében Báthori Zsófia végrendelete, továbbá az 1680. évi kiadás segít ebben: az imakönyv összeállítását Báthori Zsófia környezetéhez (maga a fejedelemasszony is komoly szerepet játszott benne, jezsuita segítséggel), a kötet első kiadását egyértelműen Báthori Zsófiához köthetjük.

IMÁDSÁGOS KÖNYV, Nagyszombat 1710

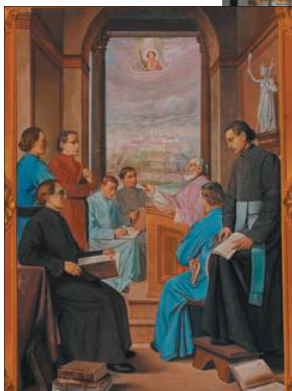
BÁTHORI ZSÓFIA IMÁDSÁGOS KÖNYVE,
Nagyszombat 1711

Az Esztergomi Bazilika

Die Kathedrale zu Esztergom / The Basilica of Esztergom

„A három nyelven megjelent pompás kötet lehetővé teszi, hogy honfitársaink mellett a nagyvilág is megismerje a magyarság 1000 éves egyházi központjának nemzetközi jelentőségű történetét és kincseit.” *Prokopp Mária*

192 oldal, 261 színes kép, ára: 5000 Ft

MEGVÁSÁROLHATÓ: az esztergomi Bazilika könyvesboltjában és a Budapesti Főegyházmegyei Hivatalban (1014 Budapest, Uri u. 62.)